

**МАТЕРІАЛИ ДО ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА
ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ**

Окреслено матеріал до Фразеологічного словника Західного Полісся. Проаналізовано фраземи, які не увійшли до «Фразеологічного словника української мови». Схарактеризовано основні принципи структури словникових статей.

Ключові слова: словник, фразема, словникова стаття, Західне Полісся.

Дослідження української діалектної фразеографії тісно пов'язане з досвідом словникового опрацювання стійких словосполучень. У збірках фольклорних текстів ХІХ – початку ХХ ст. простежуємо використання різних систем упорядкування фразеологічних ресурсів, способи тлумачення фразем, принципи побудови словникових статей. Цей період іменовано часом становлення української фразеографії, оскільки відбулося формування та вдосконалення прийомів словникового опису фразеологізмів, що зумовило фразеографічне опрацювання фразеологічних одиниць у спеціально створених працях.

Ареальна фразеологія українських говорів, як і фразеології інших слов'янських мов, перебуває на етапі накопичення та систематизації фактів, опрацювання й

апробації методів дослідження. У кожному говорі (ареалі), крім спільних із літературною мовою, функціонують регіональні фразеологічні одиниці, не зафіксовані загальномовними словниками. До найбільш ретельно задокументованих джерел належать збірники М. Номиса, І. Я. Франка та добірки І. І. Манжури, П. П. Чубинського, М. Ф. Комарова, І. В. Бессараби, Є. І. Желехівського, Д. І. Яворницького, Б. Д. Грінченка та ін.

Однак ареальна фразеологія, незважаючи на низку праць, залишається ще недостатньо вивченою. Наявні дослідження демонструють, що варіювання фразеології в ареальній проекції можна простежити на кількох рівнях: семантичному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному.

Кожне дослідження ґрунтується на достатній кількості зібраного й відповідно систематизованого матеріалу. Важлива інтерпретація фразеологічного значення, відбір матеріалу (міра семантичної цілісності, літературні й діалектні фразеологічні одиниці, призначення словників), принципи тлумачення, пошуки оптимальних дефініцій (вони мають бути точними, чіткими й лаконічними, відповідати правилам визначення понять у формальній логіці), експлікація культурної семантики фразеологізмів, виправдувальні цитати [4, с. 404].

Фразеологія української мови містить багатий історичний матеріал про наш народ, його звичаї, ідеали, мрії та сподівання. Вивчати фразеосистему неможливо без залучення всіх фразем, які побутовують в окремих ареалах, що становить динамічну систему, яка розвивається завдяки міжетнічним зв'язкам, взаємодіє та взаємозапозичує діалектні фразеологічні одиниці, адаптуючи їх до потреб носіїв мови.

Незважаючи на посилений інтерес науковців до ареальної фразеології, матеріали з різних регіонів ще недостатньо зафіксовані й опрацьовані. Зокрема, фразеологічна система Західного Полісся не була предметом комплексного дослідження. Ареальні фразеологічні дослідження засвідчують, що системне вивчення фразеології неможливе без його докладного опису. Лише сформувавши цілісні уявлення про окремі фрагменти ареальної фразеосистеми, їх динаміку й інноваційні процеси, можна простежити специфіку західнополіських фразеологізмів.

Мета дослідження – зафіксувати та лексикографічно передати фразеологічні одиниці із збереженням фонетичних, морфологічних, лексичних дублетів; подати синонімічні ряди та усі зафіксовані варіанти. Поданий фрагмент – частина Фразеологічного словника Західного Полісся.

Словникові статті, подані в алфавітному порядку заголовних слів, в основному іменникових компонентів фразеологічних одиниць мають таку структуру: 1) фразера із зафіксованими варіантами; 2) тлумаченням семантики (у разі декількох значень усі зафіксовано окремо з відповідною нумерацією і паспортизацією); 3) скорочена назва населеного пункту, де її зафіксовано.

Тлумачення усіх фразем подано за першим іменником, а в разі його відсутності – за першим прикметником, дієсловом, займенником, числівником тощо із обов'язковим відсиланням на всі іменники, які присутні у фразеологічній одиниці.

У нашому дослідженні до пропонованого матеріалу увійшли фраземи відомі для вузького загалу, зокрема окремим ареалам, які не зафіксовані у «Фразеологічному словнику української мови».

Ареальна фразеологія відображає спостереження над природними явищами, тваринним і рослинним світом і найбільше – над поведінковими рисами життя людини.

БАБКА: *бабка з бабчена* ‘спита жінка’ (Звп).

БАЛАКУХИ: *гулува балакухами на бита* ‘дурний чоловік’ (Злх), див. ГОЛОВА.

БДЖОЛА: *зале т’їла йак бджула в вулик* жарт. ‘дівчина, яка завагітніла в нешлюбі’ (Яснв), див. ВУЛИК.

БІБЛІОТЕКА: *в біблію теці роблана* ‘розумна жінка’ (Лцк).

БЛОХИ: *блохи знойу навозили* жарт. ‘неохайний бородатий чоловік’, (Дкв), див. ГНІЙ; *спит і ни чує, йак на пузі блох танцює* ‘міцний сон’ (Плп), див. ПУЗО.

БОРИЦ: *бориц ни пири солит* ‘безнадійно закохана дівчина’ (Брж); *бори вариц’а червоцый* ‘менструація’ (Звп).

БОЧКА: *по рожн’а йак бочка* ‘безплідна жінка’ (Смд); *пустий йак бочка* ‘дурний чоловік’ (Нрд).

БУДЯКИ: *викинула в буд’ақи* ‘жінка, яка зробила аборт’ (Яснв).

БУЙДА: *п’иш ла буйда на колесах* ‘жінка, яка не вміє зберігати таємниць, пліткарка’ (Вдр), див. КОЛЕСО.

БУКША: *букша горит* ‘похмілля’ (Пст).

ВІДКРИВАЧКА: *йак откривачка* ‘жінка, яка не вміє зберігати таємниць, пліткарка’ (ВВл).

ВІДЬМА: *в’їд’ма хвос тата* ‘сердита жінка’ (Снв).

ВІЛ: *в’їл робив, а муха на рогу си д’їла* ‘працьовитий чоловік, до якого у спілку набивається ледар’ (Зрч), див. МУХА, див. РІГ; *в’їн ду руботи йак в’їл ду карети* ‘лінивий чоловік’ (Хлп), див. КАРЕТА.

ВОГОНЬ: *йак огон’ по смолі* ‘працьовита жінка’ (Зрч), див. СМОЛА.

ВОДКА: *водка кап’є* ‘менструація’ (Клб).

ВРОДА: *сум на на в роду* ‘невродлива дівчина/жінка’ (Ткт, ВВл).

ГНІЙ: *морда йак торба знойу* ‘невродлива людина’ (Дхч), див. МОРДА.

ГОЛОВА: *гулува балакухами на бита* ‘дурний чоловік’ (Злх), див. БАЛАКУХИ.

ГОЛОВЕШКА: *дати голо вешку* ‘отримати відмову у сватанні’ (Крп).

ГОРОВЕЦЬ: *нака пузив’а йак горо бец’ на дощ* ‘мовчазний чоловік’ (ЛІбн), див. ДОЩ.

ГРЕЧКА: *йак кузі з речку* ‘впертий чоловік’ (Плп), див. КОЗА.

ГРУБА: *за з рубу с’їсти* ‘народити позашлюбну дитину’ [З, с. 160–172].

ГУСКА: *х’їтра йак Панасова гуска* ‘хитра жінка’ (ЛІбп).

ДЕНЬ: *морда – за три дні ни обсерии* ‘невродлива дівчина/жінка’, згруб. (Мпв), див. МОРДА.

ДОЩ: *нака пузив’а йак горо бец’ на дощ* ‘мовчазний чоловік’ (ЛІбн), див. ГОРОВЕЦЬ.

ДУРНИЙ/ДУРНА: *дурний Андруш об’їв’а групи* ‘дурний чоловік’ (Бтп), див. ГРУШИ; *дурну вата Кат’а жура виц’ка* ‘дурна жінка’ (Клб).

ЖІНКА: *вз'ав* |ж'інку з пастухом 'чоловіка, який одружився на жінці з дитиною' (Дбр), див. ПАСТУХ; *вз'ат'* |жінку на вексил' 'одружитися з жінкою, в якій є позаплубна дитина' [3], див. ВЕКСИЛЬ.

ЗЕМЛЯ: *їак в суху* |зем'у 'похмілля' (Клб).

ЗІЛЛЯ: *в з'іл':а* |вик'їнула (Слв) || *векинула в з'іл':а* 'жінка, яка зробила аборт' (СтЗг).

ПАЦЬБОРКА: *їак па* |ц'орка 'акуратна дівчина' (Прв).

КАЛИНА: *об їйстис'а* |чер воной |ка |лини 'менструація' (Змш).

КАРЕТА: *в'їн ду ру* |боти *їак в'їл ду* |ка |рети 'лінійний чоловік' (Хлп), див. ВІЛ, див. ВІН.

КВІТКА: *страшина* |їак |к'в'їтка з |маз'ї 'невродлива дівчина/жінка' (Брн), див. МАЗЬ.

КИШКА: *не майє* |кишки 'нецнотлива дівчина' (Снв).

КІШКА: *к'їшка* |п'лаче 'менструація' (Дбр).

КІТ: *їак си* |д'ачий |к'їт 'низький хлопець/чоловік' (Брн).

КОЗА: *ди* |вистис'а |їак |куза |рогом 'сердитий чоловік' [1, с. 97], див. РІГ; *за* |бити |ко |зу 'випити небагато' [1, с. 98]; *їак* |ку |з'ї |г'речку 'впертий чоловік' (Плн), див. ГРЕЧКА.

КОМИН: *вил'їзла* |їак з |комина 'неохайно вдягнена, брудна дівчина/жінка' (Мрв).

КОПИЦЯ: *ше ни* |од |на |ку |пиц'а |миш |ни |рузда |вила 'про статеві стосунки повного чоловіка з худою жінкою' (Лцк), див. МИШ.

КОРАБЛИК: *в* |ко |раб'лик'ов'ї |п'лавати 'передчуття смерті' (Впц).

КОРОВА: *б'їгає* |їак |ко |рова 'жінка, яка довгий час не може завагітніти' (Змш).

КОЦЮБА: *їак* |коц'у |ба |за |п'їч'у 'сором'язлива дівчина' (Мпн), див. ПІЧ.

КРИТ: *той, що* |кро |ти |шу |каїє 'хропіти' [2, с. 19].

КРОПИВА: *викинула в* |кро |пиву 'жінка, яка зробила аборт' (Пвр, Брд).

КУЛЬБАБА: *зале* |т'їла |їак |суха |кул' |баба |в |ст |р'їху |жарт. 'дівчина, яка завагітніла в нешлюб'ї' (Пвр, Звн), див. СТІХА.

ЛЕЖЕНЬ: *лежен'* |патец' |тований 'лінійний чоловік' (Псн).

МАРЛЮЧКА: *ка* |кашк'ї |чиріз' |марл'очку 'про тих, хто не може вживати алкогольні напої' (Плп), див. КАКАШКА.

МИШ: *ше ни* |од |на |ку |пиц'а |миш |ни |рузда |вила 'про статеві стосунки повного чоловіка з худою жінкою' (Лцк), див. КОПИЦЯ.

МОРДА: *морда – за* |три |дн'ї |ни |об'серии, згруб. 'невродлива дівчина/жінка' (Мшв), див. ДЕНЬ; *к'їрзова* |морда 'спитий чоловік' (Вдрц).

МАРЦЕПАН: *їак* |марце |пан 'акуратний хлопець' (Слв).

МИША: *ї* |ми |ша |од |ной |дирк'ї |ни |три |майїц'а 'статеві стосунки' (Квл), див. ДИРКА.

МУХА: *їак* |муха |на |мото |цикл'ї 'спокійна жінка' (Ярс), див. МОТОЦИКЛ; *в'їл* |ро |бив, а |муха |на |ро |гу |си |д'їла 'працьовитий чоловік, до якого у спілку набивається ледар' (Зрч), див. ВІЛ, див. РІГ.

НІС: *нис* |та |кий, що |по |в'їсити |в'їд |ро |можна 'довгий ніс' (Бхв), див. ВІДРО.

НОСОК: *но* |сок |дивиц'а |в |ни |сок 'передчуття смерті' (Клн), див. ПІСОК.

ОБРУЧ: *обруч'ї по лопали* 'породілиш' (Вдр).

ОГРКИ: *п'їшов до Артема ог'їрк'ї стерез ти* 'помер' (Лбн).

ОЗЕРО: *зар'їє йак Лубец'ке озеро* 'неголений і непідстрижений чоловік' (Зрч).

ОСА: *худа, йак ву са пирив'їезана* 'худа дівчина/жінка' (Гщ).

ПАВУК: *зло вила павука* 'дівчина/жінка, яка завагітніла та приховує батька дитини' (Псн); *павука з'їла* 'жінка, яка завагітніла' (Звн).

ПАН: *п'їшов до пана Лопатинс'кого* 'помер' (Тшл).

ПАСТУХ: *вз'ав з пастухом на дошч* 'чоловіка, який одружився на жінці з дитиною' (Мшв), див. ДОЩ; *вз'ав зс'їнку з пастухом* 'чоловіка, який одружився на жінці з дитиною' (Дбр), див. ЖІНКА.

ПЕНЬ: *йак гриб на пн'ї* 'вродливий хлопець' (Пст), див. ГРИБ.

ПІВЕНЬ: *п'ївен' гамбурз'кий* 'перебірливий хлопець, який користується популярністю серед дівчат' (Грдн).

ПІСОК: *бреше, шо п'їсок з потилиц'ї синец'а* 'про обман' (Лбч), див. ПОТИЛИЦЯ; *п'їсок в рукавах* 'лінивий чоловік' (Пст), див. РУКАВ.

ПІЧ: 1) *з пач'ї ни зл'їзе* 'про сором'язливу' (Крс); 2) *з пачи в пала* 'жінка, яка народила дитину' (Крп, Врк); *йак коц'уба за п'їч'у* 'сором'язлива дівчина' (Мшн), див. КОЦЮБА.

ПОЛЕ: *на поганому пол'ї й трава не росте* 'лисий чоловік' (Крп), див. ТРАВА.

ПОСТІЛ: *драний постіл* 'неодружений чоловік' (Крп).

ПОСТОРОНКА: *переступила за посторонку* 'жінка, яка завагітніла' (Звн).

ПОТИЛИЦЯ: *бреше, шо п'їсок з потилиц'ї синец'а* 'про обман' (Лбч), див. ПІСОК.

ПРИНЦ: *приц на червоному кол'ї* 'менструація' (Жрч), див. КІНЬ.

ПРИЦЕП: *б'їре з прищепом* 'чоловік, який одружився на жінці з дитиною' (Мшв, Клн, Хшп).

ПТАШКА: *не зал'отна пташка* 'жінка, яка довгий час не може завагітніти' (Гбн).

ПУЗО: *задушив в пуз'ї комара* 'наїстися' (Брн), див. КОМАР; *спит'ї ни чуйе, йак на пуз'ї блох тапц'уйе* 'міцний сон' (Пшц), див. БЛОХА.

РІГ: *в'їл ро бив, а муха на рогу сид'їла* 'працьовитий чоловік, до якого у спілку набивається ледар' (Зрч), див. ВІЛ, див. РІГ; *ди витис'а йак куза рогом* 'сердитий чоловік' [1, с. 97], див. КОЗА.

РОБІТНИК: *мацї йївс'к'їй роб'їтник* 'лінивий чоловік' (Квл).

РОБІТНИЦЯ: *роб'їтниця'а козлова* 'лінива жінка' [1, с. 119]; *роб'їтниця'а мацї йївс'ка* 'лінива жінка' [1, с. 119].

РОЗУМ: *б'їдний на розум* 'дурний чоловік' (Пшц).

СВИНЯ: *купити сви'н'у* 'багато випити' [1, с. 121].

СЕРУН: *вд'їлас'а, йак серун на Великден'* 'неохайно вдягнена' (Збр).

СЛИВА: *пересохла слива* 'дівчина, яка не вийшла заміж' (Яснв).

СМІТТЯ: *виносити см'їт'а з хати* 'жінка, яка не вміє зберігати таємниць, шіткарка' (Клб), див. ХАТА.

СОБАКА: со|бака|вк|у|сила 'менструація' (Тпл).

СТРІХА: йак|со|лом|їана|стр'їха 'незаміжня дівчина' (Гдм); залє|т'їла|йак|су|ха|кул'баба|в|стр'їху жарт. 'дівчина, яка завагітніла в нешлюбї' (Пвр, Звн), див. КУЛЬБАБА.

СУЧКА: би|сучка|йази|ком|те|лепаїє 'вживає нецензурну лексику' (Бр).

ТОРБА: йак|з|ношана|торба 'незаміжня дівчина' (Смл).

ТРАВА: на|по|ганому|пол'ї|й|трава|не|росте 'лисий чоловік' (Крп), див. ПОЛЕ.

ТРУБА: та|ка|йак|труба|[нав'їт'|слова|ни|вит'агнеш] 'мовчазна жінка' (Тпл).

ЦИБУЛЯ: на|їїстис'|ци|бул'ї 'отримати відмову у сватанні' (Брд).

ШКВАРКА: шу|кає|шк|варок|в|моло|ц'ї 'дівчина, яка не може визначитися із майбутнім обранцем' (Псн), див. МОЛЮКО.

ШЛЯХ: ви|кинула|на|шл'а|ху 'жінка, яка зробила аборт' (Клн).

Діалектна фразеологія безперервно живить фразеологію літературної мови влучністю змісту, експресивно-емоційною забарвленістю, варіантністю та синонімічністю. Західнополіський мовленнєвий масив становить динамічну цілісну систему, яка активно розвивається під впливом суміжних говорів, що простежено в компонентному складі досліджуваних одиниць і його мотиваційно-семантичному наповненні.

Отже, багатосистемність діалектного мовлення потребує фіксації та укладення територіальних фразеологічних словників. Запропоноване дослідження не вичерпує усіх аспектів аналізованої проблеми. Перспективним убачаємо фіксацію й аналіз фразеологічних одиниць, їх функціонування в мовленні жителів Західного Полісся.

Література

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав / Г. Л. Аркушин – Люблін ; Луцьк, 2003. – 178 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Л. Аркушин – Луцьк ; Люблін : Волин. обл. друк., 2005. – 197, [3] с.
3. Громик Ю. В. Фразеологізми поліської говірки села Липно Ківецького району Волинської області / Ю. В. Громик // Волинь–Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – Житомир : [б.в.], 2002. – № 8. – С. 152–170.
4. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494, [2] с.

Matsyuk Z. S. Materials for the vocabulary of ethnic comparisons in Western Polessia dialects

The paper deals with the phraseological vocabulary of Western Polessia region. A phraseological unit that are absent in the «Ukrainian phraseological vocabulary» were analyzed in the paper under consideration. The main structure principles of the

lexicographic papers were defined. The main principles of lexicographic articles structure are characterized.

Key word: vocabulary, phraselological unit, dictionary entry, Western Polessia.

Мацюк З. С. Матеріали к фразеологічному словарю Западного Полесья

Очерчено материал к Фразеологическому словарю Западного Полесья. Проанализировано единицы, которые не вошли в «Фразеологический словарь украинского языка». Охарактеризовано основные принципы структуры словарных статей.

Ключевые слова: словарь, фразема, словарная статья, Западное Полесье.